

Semnul lingvistic

engl. *linguistic sign*, fr. *signe linguistique*

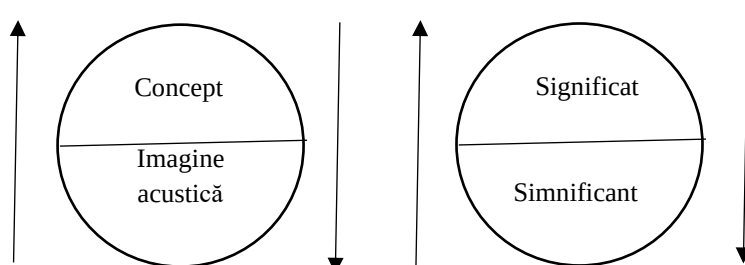
Definiția semnului lingvistic

Semnele lingvistice sunt, după Ferdinand de Saussure (1916), unitățile fundamentale ale limbii, considerată un cod (adică un sistem de semne creat pentru a comunica) - codul lingvistic. În sens general, un semn (cuvânt care în limba română este sinonim cu „indicator, jalon, reper” (*Dexonline*)) este un „obiect material simplu (imagine, gest, culoare) care, pe baza unei relații naturale sau pe baza unor convenții, este folosit pentru a ține locul unei realități complexe” (*Petit Robert*). Deci, semnul reprezintă sau înlocuiește un element diferit. Se exemplu, literele sunt semne alfabetice care reprezintă în codul scris fonemele din codul vorbit.

Definiție: Semnul lingvistic, care poate fi identificat *grosso modo* cu un cuvânt sau un morfem lexical, reprezintă un obiect din realitatea extralingvistică despre care se vorbește (obiect numit **referent** sau **denotat** al semnului lingvistic).

Exemplu: Semnul lingvistic *fotoliu* înlocuiește, în discurs, mobila despre care locutorul vorbește, acel tip special de scaun care se numește așa în limba română. Propoziția „care se numește așa în limba română” ne spune că semnul lingvistic este instituționalizat, codificat, în sensul că este rezultatul unei convenții comune membrilor unei comunități lingvistice, comunitatea lingvistică a persoanelor care comunică folosind limba română.

Pentru Saussure, semnul lingvistic este o entitate cu două fețe, care unește un concept, numit **semnificat** (fr. *signifié*) cu o imagine acustică, adică o înșiruire de foneme, numită **semnificant** (fr. *signifiant*). Cele două

De exemplu, în cazul semnului lingvistic *fotoliu* secvența de foneme /f/ + /o/ + /t/ + /l/ + /j/ + /u/ constituie semnificantul, iar informații ca „mobilă pe care te așezi”, „cu spătar și brațe”. „pentru o singură persoană” constituie semnificatul, adică conceptul asociat imaginii acustice /fo'tolju/.

Saussure afirmă că între cele două elemente constitutive ale semnului lingvistic legătura este foarte strânsă, sunt ca cele două fețe ale unei foi de hârtie, nu putem face o tăietură într-una din fețe fără să o tăiem și pe cealaltă. Semnul lingvistic a mai fost comparat cu o picătură de apă, care este o combinație de hidrogen și oxigen, dar niciunul dintre aceste două elemente, luate separat, nu are proprietățile apei. Semnul lingvistic fost asemănat și cu o ființă umană, care are corp și suflet (Saussure 1916: 145)

Eugen Coșeriu (1968) a numărat 31 de predecesori al teoriei semnului lingvistic, printre care Aristotel, Sfântul Augustin, Rabelais, Swift, Hobbes, logica de la Port Royal, Leibnitz, Berkeley, Hegel și Baudouin de Courtenay.

Semnul lingvistic are două proprietăți fundamentale: este arbitrar și linear.

Caracterul arbitrar și motivația semnului lingvistic

Legătura dintre semnificant și semnificat este arbitrară, în sensul că, de exemplu, conceptul „fotoliu” nu are un raport interior cu niciunul dintre fonemele, silabele, și nici cu ansamblul de foneme ce constituie semnificantul /fot'olju/. O dovadă incontestabilă pentru Saussure a caracterului arbitrar al semnului lingvistic este oferit de existența unor limbi diferite, în care același semnificat este exprimat de semnificanți diferiți: semnificatul ‘mascul adult castrat din familia bovinelor’ este exprimat de semnificantul /bœf/ în Franța și de semnificantul /oks/ de cealaltă parte a frontierei, în Germania (Saussure 1916: 100), cuvintele care desemnează acest animal fiind *bœuf* în franceză, *Oks* în germană. Putem adăuga cuvintele *ox* în engleză, *bou* în română, *bue* în italiană, *buey* în spaniolă, etc. deci aceluiasi semnificat îi corespund semnificanți diferiți, chiar dacă forma fonetică a cuvintelor din limbile romanice citate (franceză, italiană spaniolă și română) este asemănătoare, toate derivând din latină (*bos*, *bovis*), ca și cuvintele din cele două limbile germanice citate (germană și engleză) ce derivă dintr-un cuvânt proto-germanic reconstituit (**ukhson*).

Prin afirmația că semnul lingvistic este arbitrar, Saussure nu a vrut să spună că semnificantul depinde de libera alegere a vorbitorilor, ci că este pur și simplu **nemotivat**, deoarece între semnificant și semnificat nu există o legătură nici logică, nici naturală. Am putea spune că semnul lingvistic este convențional, idee exprimată în Antichitate de Aristotel, dar termenul „convențional” este evitat pentru că pare să implice ideea unei discuții în cursul căreia vorbitorii ar fi fixat ce nume să dea fiecărui lucru.

Simplul fapt de a zice că semnul lingvistic este nemotivat indică existența unor semne motivate. Un semn este motivat dacă există o legătură naturală între semnificant și semnificat. De exemplu, semnele iconice, definite de Charles S. Peirce drept semne motivate, se bazează pe o similaritate configurațională între semnificant și semnificat.¹ De exemplu, în codul semnelor de circulație, desenul de pe indicator care anunță că șoseaua face o cotitură (semnificantul) are forma și direcția cotiturii semnificate și anunțate (curbă la stânga, curbă la dreapta, curbă dublă).

În limbă există semne care nu par să fie arbitrare, și F. de Saussure menționează cuvintele care prezintă simbolism fonetic, onomatopeele și interjecțiile.

Cuvintele cu simbolism fonetic sunt acele lexeme al căror semnificant pare să sugereze semnificatul. De exemplu un cuvânt ca *a zornăi* și derivatul său *zornăială* pare să evoce zgomotul pe care îl fac obiectele de metal sau sticlă când sunt mișcate (*monedele din pungă zornăiau*, *zornăitul paharelor/ săbiilor*). La fel cuvintele *a șopti* - *șoaptă* sugerează faptul că vorbele sunt pronunțate încet. Este vorba, însă, de o evoluție

¹ Din clasificarea foarte complexă a semnelor propusă de un contemporan al lui Saussure, filozoful american Charles S. Peirce (1839-1914), trei tipuri de semne au intrat în circuitul obișnuit din filozofie, semiotică sau lingvistică: semne iconice, semne indice, semne simbol. Semnele iconice sunt semne motivate bazate pe o similitudine configurațională între semnificat și semnificant, semnificantul ‘imitând’ semnificatul (un portret, o diagramă, o hartă geografică care reprezintă forma un teritoriu, traseul unui râu, etc.). Semnele indice sunt și ele motivate de o relație naturală între semnificant și semnificat. În unele cazuri relația este cauzală, cum este fumul (semnificant) care semnalează focul, febra (semnificant) care este semnul bolii care o produce, etc. Semnele bazate pe o relație cauzală sunt uneori numite semne simptom (Todorov 1972), termenul de „semn indice” fiind rezervat pentru semnele la care relația dintre cele două laturi ale semnului este motivată de o contiguitate spațială sau temporală (fluierul arbitrilor (semnificant) semnalând începutul meciului (semnificat)). Semnele simbol sunt semne arbitrare, legătura dintre semnificant și semnificat este convențională: în codul rutier, semnificația celor trei culori ale semaforului (roșu, galben, verde) a fost fixată prin reguli convenționale. Peirce citează ca exemple de simboluri cuvinte ale limbii (de ex. *om*, *cal*, etc.) (cf. Atkins 2016, *Wikipedia* în engleză, articolul ‘Semiotic theory of Charles Sanders Peirce’).

În timp ce termenul de „semn iconic” prezintă o mare stabilitate în literatura de specialitate, termenii „semn indice” „semn simptom” sau „semn simbol” sunt folosite cu accepții foarte diferite, după cum o arată o simplă cercetare pe *Google* (în engleză și franceză).

Trebuie de asemenea să remarcăm că, în cazul semnelor motivate, semnificantul este legat mai degrabă de referent (de entitatea din realitatea extralingvistică pe care semnul o ‘înlocuiește’, o desemnează) decât de un semnificat (Todorov 1972).

fonetică întâmplătoare, deoarece *a zornăi* derivă de la *zor*, cu sensul de „activitate febrilă”, cuvânt de origine turcă (din tc. *zor* „forță, sudoare” *Dex online*) iar *a șopti* este un verb de origine slavă, etimonul lui (sl. *špŭtati*) fiind lipsit de simbolism fonetic.²

Onomatopeea este un cuvânt a cărui formă sonoră imită sunetele sau zgomotele din natură pe care le desemnează. Onomatopeele sunt elemente marginale ale codului lingvistic și numărul lor este relativ redus. În cazul lor, semnificantul încearcă să imite un sunet sau zgomot care este semnificatul semnului lingvistic astfel format. Onomatopeele constituie, deci, semne motivate de tip iconic. Dar această imitație este relativă și adaptată sistemului fonetic al limbii în care apare. De exemplu, cântecul cocoșului este reprezentat în multe limbi de o onomatopee care încearcă să-l imite, dar aceste semne lingvistice motivate prezintă diferențe, mai mari sau mai mici, de la limbă la limbă: fr. *cocorico*, it. *chichiricchi*, sp. *quiquiriquí*, portug. *cocorocó*, rom. *cucurigu*, engl. *cock-a-doodle-doo*, germ. *Kekeriki*, etc.

O parte dintre aceste observații sunt valabile și pentru interjecții, care sunt considerate expresia naturală a unei stări afective sau a unei senzații a vorbitorului. Saussure le consideră semne naturale, deși forma lor este diferită de la o limbă la alta. De exemplu, ca reacție la o durere bruscă (să zicem, o arsură ușoară când facem ceai sau cafea) interjecțiile sunt diferite: fr. *aïe*, it. *aia*, ro. și germ. *au*, rusă *au* sau *oi*, engl. și sp. *ouch!*

Saussure vorbește despre existența unor grade diferite de arbitrar și, din acest punct de vedere, există semne arbitrar absolut dar și semne pentru care caracterul arbitrar este relativ. De exemplu, numeralesle *doi* (*două*), *zece*, *cinci* sunt semne nemotivate, dar *douăzeci*, *douăzeci și cinci*, *cincizeci și doi* nu sunt arbitrar în aceeași măsură. De asemenea, verbele ca *a lucra*, *a construi*, *a educa*, *a programa*, etc. nu sunt motivate, dar, pentru cineva care știe că sufixul *-tor* în limba română este un sufix de agent (care arată persoana care face acțiunea de a ...), cuvintele *lucrător*, *constructor*, *educator*, *programator* prezintă o motivare relativă.

Caracterul liniar al semnului lingvistic

Cea de a doua caracteristică a semnului lingvistic se datorează naturii acustice a semnificantului: semnul lingvistic (mai bine zis semnificantul semnului lingvistic) este liniar, în sensul că este produs și perceput în timp, formând (cu imaginile acustice ale celorlalte semne din discurs) o înlanțuire numită **lanțul vorbirii**. Din acest punct de vedere, semnele lingvistice sunt diferite de semnele vizuale, care sunt percepute simultan (toate elementele dintr-un tablou, sau dintr-o fotografie sunt percepute concomitent), dar similare unei melodii, care este formată, și ea, din sunete în succesiune.

Această caracteristică a semnelor lingvistice este evidentă și este ilustrată oarecum de aspectul scris al limbii, în care liniile orizontale (rândurile) sau, în anumite sisteme de scriere (cum ar fi cea chineză sau cea japoneză), verticale reproduc liniaritatea mesajelor din limba vorbită.

Imutabilitate vs. mutabilitate

Ca o consecință a caracterului său arbitrar și social, semnul lingvistic este **imuabil**, adică stabil, vorbitorii nu aleg semnele, ci le moștenesc și le folosesc în urma unui proces de învățare, preluându-le din societatea în care trăiesc. Comunicarea prin intermediul unui cod constituit dintr-o majoritate de semne arbitrar, cum este codul lingvistic, nu poate funcționa dacă nu există o comunitate lingvistică, adică un grup de persoane pentru care legătura dintre semnificant și semnificat ca și regulile de folosire sunt aceleași.

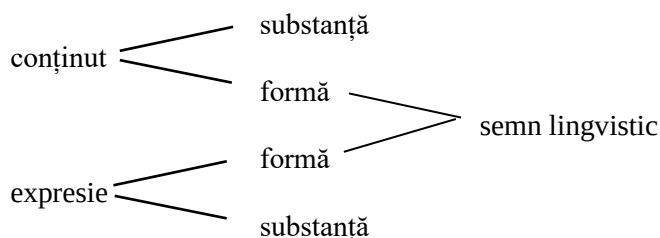
² Saussure rezervă termenul de ‘simbolism fonetic’ pentru cuvinte care, în urma evoluției fonetice, ajung întâmplător să fie fonetic sugestive și a dat două exemple din limba franceză, cuvintele *glas* și *fouet*. Cuvântul *glas* /gla/ desemnează sunetul clopotului bisericii (pentru a anunța moartea, agonia, etc.) iar *fouet* /fwɛ/ înseamnă ‘bici’. Ambele cuvinte sunt fonetic expresive, primul amintind sunetul clopotului, iar celălalt pocnetul biciului. Saussure a arătat că simbolismul fonetic este datorat întâmplării, cuvântul *fouet* provenind din cuvântul din franceza veche *fou* „fag” + sufixul diminutival *-et*, care a ajuns să desemneze crengile de fag, probabil pentru că erau folosite ca bici. Cuvântul *glas* provine din cuvântul din latina populară **classum* (lat. clasică *classicum*) „sunet de trompetă”. În lingvistica română, expresia ‘simbolism fonetic’ este folosit în sens mai larg decât o face Saussure, termenul fiind utilizat și pentru onomatopee, la care forma semnificantului nu este datorată unei evoluții fonetice întâmplătoare, ci este intenționată.

Caracterul imuabil al semnului lingvistic se manifestă în modul în care codul lingvistic este folosit la un moment dat de comunitatea lingvistică, adică în sincronie.

Mutabilitatea semnului lingvistic se manifestă numai în timp, în cursul unor perioade foarte lungi în care intervin schimbări în formei fonetice pentru semnificantului și/sau în conținutul pentru semnificat. O disciplină ca lingvistica romanică studiază tocmai astfel de schimbări istorice (diacronice, în terminologia lui Saussure) care au avut loc în diferite zone ale fostului Imperiu Roman în care se vorbea latina, schimbări care au condus la apariția limbilor romanice. Se consideră că limbile romanice, în faza lor veche, au evoluat din latina populară între secolele III - IX d. Hr. (Banniard 2003).

Semnul lingvistic în viziunea lui Louis Hjelmslev

Lingvistul danez Louis Hjelmslev (1899-1965), animator al Cercului lingvistic de la Copenhaga și fondator al glosematicii,³ a conceput semnul lingvistic ca pe o unitate între un conținut (semnificatul lui Saussure) și o expresie (semnificantul saussurian). (Hjelmslev 1943). Fiecare dintre aceste două planuri este prezintă o formă și o substanță, iar semnul lingvistic este constituit din asociația unei forme a conținutului cu o formă a substanței:

Substanța conținutului este un continuu amorf și compact, în care fiecare limbă stabilește delimitări. **Forma conținutului** rezultă din delimitările făcute de fiecare limbă în substanța conținutului. Raportul dintre substanța și forma conținutului devine clar dacă examinăm celebrul exemplu din Hjelmslev (1943) care a prezentat modul în care diverse limbi ‘împart’ zone ale semnificație, cum ar fi cea legată de plantele lemnoase („planta care produce lemn”, „material produs de arbori” și „suprafață acoperită de arbori”). Celor trei limbi din cartea lui Hjelmslev (daneză, germană, franceză) le-am adăugat româna și italiana:

daneză	germană	franceză	română	italiană
<i>trae</i> 1. „copac”, 2. „lemn”	<i>Baum</i> „arboresc”	<i>arbre</i> „copac”	<i>copac, arbore</i>	<i>albero</i> „copac”
			<i>pom</i> [cultivat de om]	
<i>skov</i> 1. „crâng, pădurice”, 2. „pădure”	<i>Holz</i> „lemn”	<i>bois</i> 1. „lemn” 2. „crâng pădurice, pădure”	<i>lemn</i>	<i>legna</i> „lemn”
	<i>Wald</i> „pădure”		<i>pădure</i> [suprafață mică / mare]	<i>bosco</i> „pădurice, pădure”
			<i>forêt</i> „pădure” [suprafață mare]	<i>codru</i> [suprafață mare] [multisecular]

³ Glosematica (nume derivat de la gr. *glossa* „limbă”) este o teorie creată de lingvistica daneză, de Cercul lingvistic de la Copenhaga (1931), fondat de Louis Hjelmslev, în colaborare cu V. Brøndal. Este o teorie lingvistică structurală, deductivă și riguroasă, care dezvoltă gândirea lui F. de Saussure, într-un studiu al sistemului limbii în sine (principiul imanenței). Punctul de plecare al acestui demers este constituit de una dintre afirmațiile lui Saussure („limba este o formă și nu o substanță”).

Conform expresiei lui Hjelmslev, fiecare limbă configurează propriile delimitări în masa amorfă a gândirii, așa cum o grămăjoară de nisip poate lua forma unor matrițe diferite.

În ceea ce privește planul expresiei, **substanța expresiei** este constituită din totalitatea sunetelor pe care aparatul fonator al omului le poate pronunța. Este o capacitate general umană, a tuturor copiilor ce aparțin acestei specii. Sub influența mediului lingvistic în care trăiește, copilul învață să folosească anumite puncte de articulație și anumite moduri de a pronunța, conform sistemului fonologic al limbii pe care cei din jur o folosesc și pe care o învață (**forma expresiei**). Din punct de vedere fiziologic, se formează astfel așa numita ‘baze de articulație’, adică se formează obișnuința de a pronunța fonemele conform caracteristicilor limbii sale materne (punct de articulație, mod de articulație, timbru, etc.)

S-a constatat că după o anumită vârstă (de obicei 8-12 ani) această bază de articulație nu mai poate fi modificată, este ‘pietrificată’, ceea ce se traduce prin faptul că persoana va vorbi orice limbă străină învățată după această vârstă ‘cu accent străin’, adică folosind modul de articulare din prima limbă pe care a învățat-o, de obicei ceea ce se numește ‘limba maternă’. De exemplu, o persoană care a învățat limba română după încheierea procesului de pietrificare al bazei de articulare va vorbi româna cu accent britanic, german, francez, italian, etc., în funcție de limba sa maternă care i-a ‘modelat’ baza de articulare. Este o manifestare, la nivel fiziologic, a formei expresiei teoretizată de Hjelmslev.

Bibliografie

- Atkin, Albert (2013), ‘Peirce’s Theory of Signs’ in Edward N. Zalta (ed.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <<https://plato.stanford.edu/entries/peirce-semiotics/>>
- Coșeriu, Eugen (1968), ‘L’arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes’, in *Archiv für Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, 1968, 204, 81-112.
- Ducrot, Oswald (1968), *Le Structuralisme en linguistique*, Paris, Seuil.
- Hjelmslev, Louis (1943) *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*, Copenhagen, E. Munksgaard; traducere în engleză *Prolegomena to a Theory of Language*, Baltimore, Indiana University Publications, 1953; traducere în franceză *Prolégomènes à une théorie du langage : La Structure fondamentale du langage*, Paris, Éditions de minuit, 1968; traducere în română *Preliminarii la o teorie a limbii*, București, Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale, 1967.
- Manoliu-Manea, Maria (1973), *Structuralismul lingvistic*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Saussure, Ferdinand de (1916), *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot ; ediție de referință: *Cours de linguistique générale*, publié par Ch. Bally/ A. Séchehaye/ A. Riedliger, édition critique par Tullio de Mauro, Paris, Payot, 1972; traducere în limba română *Curs de lingvistică generală*, Iași, Polirom, 1998.
- Todorov, Tzvetan (1972), ‘Signe’, in Oswald Ducrot/ Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Éditions du Seuil, 131-138.
- Wikipedia în engleză -
- ‘Charles Sanders Peirce’ (consultat decembrie 2020) https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Sanders_Peirce#Signs
 - Peirce, ‘Semiotic theory of Charles Sanders Peirce’ https://en.wikipedia.org/wiki/Semiotic_theory_of_Charles_Sanders_Peirce